

ВАЛЕНТИН ОТАМАНОВСЬКИЙ

МІСТА
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII –
XVIII СТОЛІТЬ: ПАНОРАМА
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ

Монографія

ВИДАВЕЦЬ ОЛЕКСАНДР САВЧУК

Харків – Вінниця • 2025

Переклад з російської, редагування
та наукова адаптація тексту:
докт. іст. наук, професор *Арсен Зінченко*

Відповідальні за випуск:
директор Музею Вінниці *Олександр Федоришен*,
заступник директора з наукової роботи
канд. іст. наук *Сергій Гула*

Укладання покажчиків: *Руслана Бойко, Сергій Гула,
Арсен Зінченко, Вікторія Колесник, Олександра Прокопенко,
Євген Сафар'яніс, Олександр Федоришен*

- Отамановський В. Д.**
О-80 Міста Правобережної України другої половини XVII – XVIII століть: панорама соціально-економічних трансформацій : монографія / Валентин Отамановський ; пер. з рос., передм., ред. А. Зінченко. Харків – Вінниця : Видавець Олександр Савчук ; Музей Вінниці, 2025. 658 с., табл.

ISBN 978-617-8157-46-3

Дослідження відомого українського історика Валентина Отамановського (1893–1964) розкриває соціально-економічну динаміку міст Правобережної України від занепадлих напівземлеробських міських осередків доби Руїни і першої чверті XVIII ст. до торговельно-ремісничих і виробничих міських формацій другої половини цього століття. Аналізується значення королівських привілеїв та самоорганізації міських громад у боротьбі зі свавіллям старост та за повернення колишніх прав. Висвітлюється зростання культурних запитів міського населення й утвердження в містах ремісничої та лікарської медицини й аптечної справи.

УДК 94(477.4-21)"165/17"

ISBN 978-617-8157-46-3

©Отамановський В. Д., 1954
©Зінченко А. А., переклад,
передмова, редагування, 2025

ЗМІСТ

Арсен Зінченко

ВАЖЛИВЕ ПОПОВНЕННЯ ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ ВАЛЕНТИНА ОТАМАНОВСЬКОГО	5
--	---

Валентин Отамановський

МІСТА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII СТОЛІТЬ: ПАНОРАМА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ВСТУП

§1. Об'єкт і завдання дослідження.....	47
§2. Метод дослідження	48
§3. Історіографічний вступ	48
§4. Огляд рукописних і друкованих джерел	59

Розділ I. МІСТА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЯК РЕМІСНИЧО-ТОРГОВЕЛЬНІ ЦЕНТРИ ВІД СЕРЕДИНИ XVII ДО СЕРЕДИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

§1. Політичний і суспільно-економічний розвиток Речі Посполитої від середини XVII до середини XVIII ст.	65
§ 2. Політичне становище Правобережної України та її повторна колонізація в другій половині XVII і в першій половині XVIII ст.	65
§ 3. Розвиток на Правобережній Україні продуктивних сил і внутрішнього ринку від середини XVII ст. до середини XVIII ст. Відновлення і зростання міст.....	77
Класова політика козацтва.....	78
Розвиток маєткового господарства і внутрішнього ринку від середини XVII до половини XVIII ст.	80
§4. Розвиток продуктивних сил і економічний розвиток міст у північно-західній частині Правобережної України	83
Міста Волині	101
Міста Київського Полісся	110

Міста Північно-Західного Поділля	112
Розвиток продуктивних сил і економічний	
розвиток міст середньої частини Правобережжя.....	119
Міста середньої частини Правобережжя.....	128
Розвиток продуктивних сил і економічний розвиток	
у південній частині Правобережної України.....	137
§5. Причини занепаду міст Правобережної України	
наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст.	142
Проблема занепаду міст Речі Посполитої	
в буржуазній і в радянській історіографії	142
Причини занепаду міст Правобережної України.....	148
§6. Управління міст Правобережної України	
від середини XVII до середини XVIII ст.	179
Управління непривілейованих міст	179
Управління привілейованих міст із менш	
розвинутим міським устроєм	181
Устрій привілейованих міст із більш	
розвинутим міським самоврядуванням.....	192
Устрій міст Ковеля, Кременця, Сатанова,	
Олики, Кам'янця-Подільського і Дубна.....	192
Самобутній міський лад на Правобережній	
Україні. Ремісничі об'єднання.....	198
Причини виникнення різних форм міського устрою	231

Розділ II. МІСТА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЯК ОСЕРЕДКИ КУЛЬТУРИ ВІД СЕРЕДИНИ XVII ДО СЕРЕДИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

§1. Характер ідеології і культури міст Правобережної України	
в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.	237
Роль цехів у розвитку ідеології і культури	
українського феодального міста	237
Братські школи.....	239
Братські шпиталі.....	247
§2. Нові юридичні уявлення міщан Правобережної	
України наприкінці XVII і в першій половині XVIII ст.	256
Дітовбивство	258
Перелюб.....	262
Двоженність і кровоміство.....	268

§3. Характер ідеології і культури міст Правобережної України в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.	274
Боротьба правобережних міст із пережитками феодално-середньовічної містики в побуті і в лікарстві.....	275

Розділ III. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

§1. Політичний і суспільно-економічний розвиток Речі Посполитої в другій половині XVIII ст.	299
§2. Розвиток продуктивних сил і внутрішнього ринку на Правобережній Україні в другій половині XVIII ст.	299
Розвиток торгового землеробства і сільськогосподарських технічних виробництв.....	299
Розвиток масткових промислових підприємств і зародження капіталістичної мануфактури	317
Лісопромислові підприємства і папірні	317
Залізоробні виробництва («рудні»).....	324
Склоробні підприємства	336
Кріпосничі підприємства польських магнатів.....	343
Зародження капіталістичної мануфактури і початок розкладу цехового ладу	347
§3. Економічне піднесення другої половини XVIII ст. та зростання міст на Правобережній Україні.....	355
§4. Економічний розвиток міст Правобережної України в другій половині XVIII століття	381
Аграрний характер міст.....	381
Розвиток внутрішнього ринку і зростання міст як торговельно-промислових центрів	400
§5. Структура і статус міського населення Правобережної України в другій половині XVIII ст. Правове становище міст	421
Структура населення Проскурова.....	431
Зростання Вінниці і структура її населення	437
Структура населення м. Житомира	455
Соціально-статусні відносини всередині цехів	469

§6. Боротьба міст Правобережної України зі старостами в другій половині XVIII століття і новий устрій звільнених міст	471
Боротьба міст за свої права і вольності.....	471
Боротьба міста Вінниці зі старостами за міські права і вольності.....	476
Новий устрій звільнених міст.....	509

Розділ IV. МІСТА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЯК ОСЕРЕДКИ ФОРМУВАННЯ БУРЖУАЗНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

§1. Ідеологія і культура міст Правобережної України в другій половині XVIII ст.	535
§2. Становлення в містах Правобережної України в другій половині XVIII ст. нового буржуазного права	535
Майнові переступи й переступи проти господарів	535
Зміна правового становища жінки	543
Дітовбивство і батьковбивство	546
Переступи проти сім'ї і моральності	548
Чаклунство	557
§3. Міста Правобережної України як вогнища новопосталої буржуазної ідеології і культури	560
Чаклунство і марновірство	560
Боротьба новопосталої буржуазії на ідеологічному фронті	564
Шкільництво і культурний рівень міст	567
Боротьба новопосталої буржуазії з пережитками середньовічної містики в побуті і в лічництві	576

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

ДОДАТОК. Зміст оригіналу докторської дисертації Валентина Отамановського	595
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	599
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	632